

## ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონი“

**საკვანძო სიტყვები:** აგრარული კანონი, პატრიციები და პლეები, ლიცინიუს სტოლონი, სექსტიუს ლატერანუსი, რომის ისტორია

**Keywords:** Agrarian Law, Patricians and Plebeians, Licinius Stolo, Sextius Lateranus, History of Rome

რომის რესპუბლიკის ადრეული პერიოდისათვის დამახასიათებელია გამუდმებული ბრძოლა პატრიციებსა და პლებებს შორის. პლებები იბრძვიან საკუთარი პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური უფლებების განსამტკიცებლად. მათი აქტიური ბრძოლის შედეგად შეიქმნა მაგისტრატურა, სახალხო ტრიბუნის სახით, რომელიც იცავდა მათ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ უფლებებს. ამის შემდეგ, როგორც ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი ფიუსტელ დე კულანჟი წერს, პლების ბრძოლას უფლებებისათვის, სწორედ, სახალხო ტრიბუნი ჩაუდგა სათავეში. თუმცა ფიუსტელ დე კულანჟი სახალხო ტრიბუნს წარმოგვიდგენს, როგორც „პოლიტიკური ავტორიტეტის“ უქონელ მაგისტრატურას, რომელსაც ანტიკურ ქალაქთან საერთო არაფერი არ ჰქონდა (Fustel De Coulanges 1955: 295). დიდი ისტორიკოსის ამ მტკიცებას რთულია დავეთანხმოთ, თუნდაც მხოლოდ იმის გამო, რომ სახალხო ტრიბუნების ბრძოლის შედეგად ერთი კონსული აუცილებლად უნდა არჩეულიყო პლებების რიგებიდან. ამ „რეფორმას“ ანტიკური ტრადიცია მიაწერს სახალხო ტრიბუნებს – ლიცინიუს სტოლონსა და სექსტიუს ლატერანუსს. რომაული საისტორიო ტრადიცია მათვე მიაწერს რომში პირველი „აგრარული კანონმდებლობის“ შექმნას. ისტორიული წყაროების მიხედვით, ეს კანონი ზღუდავდა საზოგადო მინდვრის (Ager Publicus) ოკუპაციის ნორმას 500 იუგერიით (125 ჰა). რომაული სინამდვილისათვის „აგრარული საკითხი“ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენდა. მას მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა გრავახსების რეფორმატორულ საქმიანობაში, თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, საისტორიო წყაროებში დაცულია ცნობები ადრეული რესპუბლიკის პერიოდში გატარებული რეფორმის შესახებაც. მთავარ განსახილველ საკითხს,

სწორედ, ეს „აგრარული კანონი“ წარმოადგენს. ნაშრომი სამი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება: პირველ ნაწილში საუბარია იმ ცნობების შესახებ, რომელიც დაცულია ანტიკურ წყაროებში ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონის“ შესახებ; მეორე ნაწილი წარმოადგენს საკითხის გარშემო არსებული ლიტერატურის ისტორიოგრაფიულ მიმოხილვას, ხოლო მესამე და ძირითადი ნაწილი ეთმობა თავად ამ „აგრარული კანონის“ განხილვას.

## ანტიკური წყაროები ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონის“ შესახებ

ანტიკურ ავტორთაგან ყველაზე ვრცლად ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონის“ შესახებ წელთაღრიცხვათა მიჯნის ცნობილი რომაელი ისტორიკოსი ტიტუს ლივიუსი (ძვ. წ. 59 – ახ. წ. 17) მოგვითხრობს. იგი აღგვიწერს რომში არსებულ დაძაბულ სიტუაციას მოყოლებული ძვ. წ. 377 წლიდან, რაც ძვ. წ. 367 წელს რეფორმების გატარებით დაგვირგვინებულა. ლივიუსის თქმით: „არჩეულმა ტრიბუნებმა გაიუს ლიცინიუსმა და ლუციუს სექსტიუსმა გამოაქვეყნეს კანონები, რომლებიც პატრიციების საწინააღმდეგოდ და პლებების სასარგებლოდ იყო მიმართული. პირველი ეხებოდა სავალო ვალდებულებებს, ამ კანონის მიხედვით პროცენტის სახით გადახდილი თანხა უნდა გამოკლებოდა თავდაპირველ თანხას, ხოლო დანარჩენი ნაწილი თანაბრად უნდა გადანაწილებულიყო სამ წელზე; მეორე კანონი იყო მინდვრების შესახებ, რომ არავინ უნდა ფლობდეს 500 იუგერზე<sup>1</sup> მეტს. მესამე კი ითვალისწინებდა, რომ არ მოეწვიათ კომიციები სამხედრო ტრიბუნების ასარჩევად და ერთი კონსული აუცილებლად უნდა ყოფილიყო პლები; ყველა ეს უფლება იყო ძალიან მნიშვნელოვანი და მათი მიღწევა ცხარე ბრძოლის გარეშე შეუძლებელი იყო“ (Liv. Ab Urbe... VI, 35).

ჩვენთვის საინტერესო „აგრარული კანონის“ შესახებ ცნობებს ვხვდებით პლუტარქესთანაც (ახ. წ. I-II საუკუნეები). პლუტარქეს ეს ცნობები გადმოცემულია ტიბერიუსისა და კამილუსის ბიოგრაფიებში. ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში ეს მოვლენები შემდეგნაირადაა გადმოცემული: „რომაელები მეზობლად მოსახლე ხალხის იმ მიწებს, რომლებიც ომით დაიპყრეს, ნაწილობრივ ჰყიდდნენ, ნაწილობრივ კი სახელმწიფო საკუთრებად აქცევდნენ და არცთუ ისე დიდი გადასახადის ფასად, რაც

<sup>1</sup> 1 იუგერი უდრიდა 0,25 ჰა.

ხაზინაში შედიოდა, სარგებლობაში აძლევდნენ ღარიბსა და არაფრის მქონე მოქალაქეთ. მდიდრებმა საიჯაროდ გასაცემი მიწის ფასის გაზრდა დაიწყეს და ღარიბებს თანდათანობით მათი ნაკვეთებიდან აძევებდნენ. მაშინ გამოსცეს კანონი, რომლის ძალითაც აღარავის არ ეძლეოდა უფლება ხუთას იუგერზე<sup>1</sup> მეტი მიწა ჰქონოდა“ (პლუტარქე 1957: 234; შესადარ. Plut. Tib. 8, 1-2). აღსანიშნავია, რომ პლუტარქეს ამ სიტყვებს ჩვენ ძვ. წ. IV საუკუნეზე ვერ გავავრცელებთ, თვითონ პლუტარქე ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში კანონის გატარების თარიღს არ მიუთითებს, თუმცა მის აღწერილობას თუ ვენდობით, კონტექსტი ისეთია, რომ რომს იტალიის დაპყრობა მაინც უნდა ჰქონდეს დამთავრებული. მეორე და შედარებით უფრო ვრცელ ცნობას ვხვდებით კამილუსის ბიოგრაფიაში: „...ლიცინიუს სტოლონმა რომის ქალაქში დიდი შფოთი ატეხა. აღელვებული ხალხი სენატისგან მოითხოვდა, ორ კონსულში ერთი უსათუოდ უბრალო ხალხისაგან ყოფილიყო და არა ორივე – პატრიციუსი“ (პლუტარქე 1987: 85; შესადარ. Plut. Cam. 39, 1). პლუტარქეს თქმით, მდგომარეობა იმდენად დამძიმდა, რომ რომის სენატმა დიქტატორად კამილუსი დანიშნა, თუმცა კამილუსმა ვერ დაძლია რა სახალხო ტრიბუნთა წინააღმდეგობა, თანამდებობიდან გადადგა, ამის შემდეგ კი: „სენატმა სხვა დიქტატორი დანიშნა. ამან მხედართა წინამძღოლად შფოთის თავი სტოლონი დააყენა და კანონიც გაატარებინა, რითაც მეტისმეტად დაამწუხრა პატრიციუსები. მანვე ბრძანა, არავის ჰქონოდა მფლობელობაში 500 იუგერზე მეტი მიწა.<sup>2</sup> სტოლონმა ამ გამარჯვებით ბრწყინვალე სახელი მოიპოვა, მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ, როცა თვითონ შეიძინა იმდენი მიწა, რამდენსაც სხვას უკრძალავდა, თავისივე კანონის საფუძველზე დაისაჯა“ (პლუტარქე 1987: 86; შესადარ. Plut. Cam. 39, 5). პლუტარქე ამ შემთხვევაში აღნიშნულ მოვლენას იმავე პერიოდით ათარიღებს, როგორც ლივიუსი, თუმცა ეს ციტატა წინააღმდეგობაში მოდის ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში აღწერილ ამბებთან, ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ პლუტარქესთან ამ კონტექსტში საერთოდ არ ფიგურირებს ლივიუსისათვის ცნობილი მეორე რეფორმატორი ლუციუს სექსტიუსი. იგი სულ სხვაგან გვხვდება, კერძოდ, პლუტარქე სექსტიუსზე ასეთ რამეს წერს: „კამილუსის წინამძღოლობით გაიმართა არჩევნები, კონსულები გახდნენ: მარკუს ემილიუსი პატრიციუსებისაგან და ლუციუს სექსტი-

1 პლუტარქესთან ლათინური iugerum გადმოცემული ბერძნული სიტყვით πλῆθρον.

2 აკაკი ურუშაძე, რატომღაც თავის თარგმანში მიუთითებს არა 500 იუგერს, არამედ 50 იუგერს.

უსი – პირველად ხალხისგან. ეს იყო კამილუსის ბოლო საჯარო მოქმედება“ (პლუტარქე 1987: 89; შესადარ. Plut. Cam. 42, 5). ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ლიციუსისა და პლუტარქეს ცნობები გარკვეულწილად ემთხვევა ერთმანეთს, მათ შორის ბევრი სხვაობაც ჩანს, გარდა ამისა საკმაოდ ხელშესახები განსხვავებაც, თავად ტიბერიუსისა და კამილუსის ბიოგრაფიებს შორის. სავარაუდოა, რომ პლუტარქე კამილუსისა და ტიბერიუსის ბიოგრაფიებში მოთხრობილ ამბებს შორის კავშირს ვერ ხედავს. სხვა შემთხვევაში ის ალბათ ერთი სიტყვითაც მაინც მიუთითებდა ტიბერიუსის ბიოგრაფიაში ლიციუსის შესახებ.

პლუტარქესთან დაცული ცნობები მხოლოდ ამით არ ამოიწურება. ლიციუსს სტოლონის სახელს ვხვდებით მის კიდევ ერთ ნაშრომში „რომაული საკითხები“. პლუტარქეს დაწერილი აქვს ორი ნაწარმოები – „ბერძნული საკითხები“ და „რომაული საკითხები“, სადაც იგი კითხვა-პასუხის ფორმატში განიხილავს სხვადასხვა წესჩვეულებების ჩამოყალიბების ისტორიას. პლუტარქე „რომაული საკითხებში“ სვამს 107-ე შეკითხვას, რომელიც ასე ჟღერს: „რატომ უწოდებენ რომაელები დიონისეს არტისტებს ჰისტორიონებს?“ კითხვაზე პასუხის გასაცემად პლუტარქე ახ. წ. I საუკუნის რომაელი ისტორიკოსისა და სახელმწიფო მოღვაწის, მარკუს კლუვიუს რუფუსის (გარდაიცვალა დაახლ. 68 წელს) ცნობას იყენებს: „ისტორიკოსი კლუვიუს რუფუსი ამტკიცებს, რომ უძველეს დროში, გაიუს სულპიცისა და ლიციუს სტოლონის კონსულობისას, რომში მძვინვარებდა ქირი, რომელმაც ყველა დაასამარა, ვინც კი სცენაზე თამაშობდა. მაშინ, რომაელთა თხოვნით, მრავალი შესანიშნავი მსახიობი ჩამოვიდა ეტრურიიდან, ხოლო ყველაზე სახელოვანს მათ შორის, ვისაც ყველაზე ხანგრძლივად ჰქონდა რომის თეატრებში წარმატება, ერქვა ჰისტრუსი, მისი სახელის მიხედვით ყველა მსახიობს ეს სახელი დაერქვა“ (Plutarch 1962: 159). როგორც ვხედავთ, „რომაულ საკითხებში“, სტოლონი საერთოდ განსხვავებულ კონტექსტშია წარმოდგენილი. თუმცა ამ ცნობაში კიდევ უფრო მეტი უზუსტობაა. გაიუს სულპიცის პატერკულუსი, ზუსტად ვიცით, რომ რომის კონსულის თანამდებობას ძვ. წ. 258 წელს იკავებდა, სწორედ, ამ წელს პირველი პუნიკური ომისას გაიმართა სულცის ბრძოლა, რომელშიც გაიუს სულპიცის მონაწილეობდა. ამ პერიოდში ლიციუს სტოლონს, ცხადია ვერ მოვათავსებთ, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ მისი მოღვაწეობა ძვ. წ. IV საუკუნის პირველ ნახევარს ემთხვევა და მეორე იმიტომ, რომ ძვ. წ. 258 წელს გაიუს სულპიცისთან ერთად რომის კონსულის თანამდებობას ალალუს

ათილიუს კალატინუსი (ან კაიატინუსი) იკავებდა, რომელიც პლებისსი რიგებს განეკუთვნებოდა. ჩვენთვის საინტერესო საკითხისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე ყურადღება ამ ცნობისადმი არც ერთ ისტორიკოსს არ გაუმახვილებია, შესაძლოა პლუტარქეს ეს ცნობა, პირდაპირ არ მიუთითებდეს „აგრარული კანონის“ შესახებ, მაგრამ მას, ჩვენი აზრით, ბევრი რამის ახსნა შეუძლია, პირველ რიგში კი იმისა, რომ ანტიკურ წყაროებში ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მოღვაწეობისადმი სერიოზული შეუთანხმებლობაა, როგორც მათი რეფორმატორული საქმიანობის რიგი გარემოებების, ასევე ქრონოლოგიური პერიოდის შესახებაც. პლუტარქეს ამ ცნობას ჩვენ ქვემოთ ისევ მივუბრუნდებით.

უნდა აღინიშნოს, რომ ყველაზე ადრეულ წყაროს ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონის“ შესახებ წარმოადგენს ძვ. წ. 167 წელს მარკუს პორციუს კატონის მიერ სენატში წარმოთქმული სიტყვა როდოსელთა დაცვის მიზნით. ეს სიტყვა თავისი თავდაპირველი სახით მოღწეული არ არის, ჩვენ მის შინაარსს ვეცნობით ახ. წ. II საუკუნის რომაელი მწერლისა და კომპილატორის ავლუს გელიუსის კრებულში „ათიკური ღამეები“, თავად კრებული ერთგვარ ენციკლოპედიას წარმოადგენს, რომელშიც მოცემულია მოთხრობები, ანეკდოტური ხასიათის ისტორიები, ანტიკური ხანის ავტორთა ციტატები და ა. შ. ავლუს გელიუსთან დაცულ კატონის სიტყვაში ვკითხულობთ, რომ თუ ვინმე დაიკავებდა 500 იუგერზე მეტ მიწას, მას დაეკისრებოდა განსაზღვრული ოდენობის ჯარიმა; თუ ვინმე იყოლიებდა განსაზღვრულ ოდენობაზე მეტ პირუტყვს, მასაც დაეკისრებოდა ჯარიმა (Gell. Noctes Atticae, 6, 3, 37). როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ მონაკვეთში არც თარიღი ჩანს და არც რეფორმის გამტარებელი, აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ავლუს გელიუსის ნაშრომის მეექვსე წიგნის უმეტესი ნაწილი დაკარგულია და ზოგიერთი მონაკვეთი, საერთოდ, კიდევ უფრო გვიანდელი ტექსტების მიხედვით არის აღდგენილი, ამიტომაც არ არის შემთხვევითი, რომ გელიუსთან დაცული კატონის სიტყვის სანდოობა არა ერთმა მეცნიერმა დააყენა ეჭვქვეშ.

აგრარული კანონი მოხსენიებული აქვს აპიანესაც, მისი თქმით, სახალხო ტრიბუნების წინადადებით დაადგინეს ზღვრული ნორმა მიწის ფლობაზე, რომელიც 500 იუგერით განისაზღვრა (App. BC, 1, 1, 8). არც აპიანე მიუთითებს რეფორმის დროსა და მის ავტორს.

ლიცინიუსის სახელი ერთგან მოიხსენიება მარკუს ტულიუს ციცერო-

ნის უზარმაზარ შემოქმედებაში, თუმცა ეს მოხსენიებაც ბევრს არაფერს გვაძლევს. ციცერონი წერს: „არის ლიცინიუსის კანონი და მეორე ებეციუსის, რომლის თანახმადაც, არა მარტო ის, ვინც შეიტანს წინადადებას, რომელიმე განმგებლობასა და თანამდებობრივ უფლებამოსილებაზე, მისი კოლეგები, ნათესავები და ქვისლები არ დაიშვებიან დაიკავონ ეს თანამდებობები“ (Cic. De leg. agr. 2, 8, 21).

ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული ყველა ანტიკური ავტორი ზღვრულ ნორმად 500 იუგერს ასახელებს, ერთადერთი ავტორი, რომელიც სხვა ვარიანტს გვთავაზობს ლუციუს იუნიუს მოდერატუს კოლუმელაა. კოლუმელა ახ. წ. I საუკუნის რომაელი მწერალი და აგრონომია, რომელიც სირიასა და კილიკიაში ტრიბუნადაც მსახურობდა, მის კალამს ეკუთვნის ლათინურ ენაზე შესრულებული ვრცელი ნაშრომი „სოფლის მეურნეობის შესახებ“ (De re rustica). სწორედ ამ ნაშრომში, კოლუმელა მოგვითხრობს: „გამარჯვებებისა და მტერთა შემუსვრის შემდეგ, როდესაც ჩვენს ხელთ აღმოჩნდა მიწების უზარმაზარი სივრცეები, სამარცხვინოდ ითვლებოდა სენატორს ჰქონოდა 50 იუგერზე მეტი და გაიუს ლიცინიუსი გაასამართლეს მისივე კანონით“ (Col. Res rust. 1.3.11). კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ ამ სიტყვებს ძვ. წ. IV საუკუნის რომზე ვერ გავავრცელებთ, იმ დროში როდესაც ლიცინიუსი მოღვაწეობს, რომი ნამდვილად არ წარმოადგენდა გამარჯვებულ და მტერთა დამორგუნველ სახელმწიფოს, რასაც დაწვრილებით ქვემოთ შევხებით. კოლუმელამ შესანიშნავად იცის, თუ როგორ ფართოვდებოდა რომის ტერიტორიები და სწორედ ამიტომაც აკეთებს ის აქცენტს „გამარჯვებებსა და მტერთა შემუსვრაზე.“

ამ წყაროების მოხმობისა და გარკვეულ დონეზე მისი განხილვის შედეგად, ნათლად გამოიკვეთა ანტიკური წყაროების შეუთანხმებლობა ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მოღვაწეობისადმი. ის ქრონოლოგიური ჩარჩო, რასაც ტიტუს ლივიუსი გვთავაზობს, გარკვეულწილად სადავო, თავად ანტიკურ ავტორებს შორისაც ჩანს, სწორედ ამ წინააღმდეგობის დაძლევა უნდა დავეკავშიროთ ის ფაქტი, რომ კოლუმელა 500 იუგერის ნაცვლად 50 იუგერიან ნორმაზე საუბრობს, ხოლო სხვა ავტორები რეფორმის გადატანას ამ შეუსაბამობების გამო შედარებით უფრო მოგვიანო ეპოქაში ცდილობენ, როდესაც რომი უკვე მთელი იტალიის ბატონ-პატრონად გვევლინება.

**ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონი“ რომის  
ისტორიის შემსწავლელ ისტორიოგრაფიაში  
(ძირითადი ორიენტირები)**

XIX საუკუნის მიწურულამდე ლიცინიუსისა და სექსტიუსის აგრარული კანონი ეჭვქვეშ არავის დაუყენებია. პირველი მეცნიერი, რომელმაც აღნიშნულ საკითხს კრიტიკული თვალთ შახედა გერმანელი ისტორიკოსი, ჰალეს უნივერსიტეტის პროფესორი ბენედიქტ ნიზე იყო (1849-1919 წწ). 1888 წელს მან ბერლინში გამომავალ ჟურნალ „ჰერმესში“ გამოაქვეყნა სტატია სახელწოდებით: „ლიცინიუს-სექსტიუსის ე. წ. აგრარული კანონი“. აღნიშნულ ნაშრომში ნიზე ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრისათვის რომის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება არ მოითხოვდა მიწის ფლობაზე ზღვრული მაქსიმუმის დაწესებას. ნიზეს მთავარ არგუმენტად დაპყრობილი მიწების სიმცირე მოჰყავდა. მისი თქმით აგრარული კანონის გატარების აუცილებლობა რომში შეიძლება დამდგარიყო მეორე პუნიკური ომის შემდეგ (Niese 1888: 422; Низе 1910: 83).

გერმანელი ისტორიკოსი თეოდორ მომზენი თავის კლასიკად ქცეულ ნაშრომში „რომის ისტორია“, განიხილავს რა ლიცინიუსის რეფორმებს, არანაირი ეჭვი არ შეაქვს კანონის არც რეალურობასა და არც მისი გატარების დროში (Моммзен 2001: 324-325). საპირისპირო აზრზე დგას ცნობილი სოციოლოგი და ისტორიკოსი მაქს ვებერი. იგი თავის განმარტებულ ნაშრომში „ძველი მსოფლიოს აგრარული ისტორია“, მიუთითებს, რომ რომაულ საისტორიო ტრადიციაში ძვ. წ. II საუკუნისათვის დამახასიათებელი სოციალური წინააღმდეგობანი ძვ. წ. IV საუკუნეშია გადატანილი, თუმცა კი მაქვს ვებერი არ გამორიცხავს, რომ ძვ. წ. IV საუკუნეში, შესაძლოა, ზოგი რომაელი 125 ჰექტარ და უფრო მეტ მიწასაც ფლობდა, იგი მაინც ეჭვის თვალთ უყურებს ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარულ კანონს“ (Вебер 2001: 394-395).

რევოლუციამდე რუსულ ისტორიოგრაფიაში ლიცინიუსისა და სექსტიუსის აგრარული კანონით განსაკუთრებულად დაინტერესდა ლატვიური წარმოშობის რუსი ისტორიკოსი რობერტ ვიპერი, რომელმაც ძვ. წ. IV საუკუნეში აგრარული კანონის შემოღება დემოკრატიული წარმომავლობის ლეგენდათა სფეროს მიაკუთვნა და გრაკხუსებამდე ამგვარი რეფორმის გატარების შესაძლებლობა მთლიანად გამორიცხა (Випер 1908: 50). რაც შეეხება რუსულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიას, მათ

ეჭვი არ შეუტანიათ „კანონის“ ისტორიულობაში და მყარად იცავდნენ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ პლევბეების მიერ წარმოებულმა კლასობრივმა ბრძოლამ პატრიციუსთა წინააღმდეგ ძვ. წ. IV საუკუნეში დიდ წარმატებას მიაღწია და სახალხო ტრიბუნებმა ლიცინიუს სტოლონმა და სექსტიუს ლატერანუსმა შემოიტანეს მიწის ფლობის 500 იუგერიანი ზღვრული ნორმა, რითიც მოახერხეს მცირედით მაინც შეეზღუდათ პატრიციუსთა ძალმომრეობა (Утченко 1947: 153-162; Нечай 1970: 88-120; Заборовский 1978: 10-19).

ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული კანონის“ პირველ მოხსენიებას 1920 წელს დიმიტრი უზნაძის მიერ გამოქვეყნებულ რომის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში ვხვდებით. ავტორი წერს: „...მეორე პუნიური ომის შემდეგ შემოღებულ იქმნა კანონი, რომლის მიხედვითაც არავის ჰქონდა უფლება 500 იუგერზე მეტი მიწა მიეღო *ager publicus*-იდან. მაგრამ რაკი ეს კანონი თვითონ მმართველი წრეებისათვის არ იყო ხელსაყრელი, იგი მალე მივიწყებულ იქმნა, და პროლეტარიატის რიცხვის ზრდა კვლავინდებურად სწრაფად ვითარდებოდა“ (უზნაძე 1920: 75). როგორც ვხედავთ, დიმიტრი უზნაძე აღნიშნულ კანონთან მიმართებით, თავის სახელმძღვანელოში იმეორებს ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსის, ბენედიქტ ნიზეს მოსაზრებას, როდესაც მიწის ფლობაზე ზღვრული ნორმის დანესება მეორე პუნიური ომის შემდეგ გადააქვს. ეს გარემოება შემთხვევითი არ არის, რადგანაც უზნაძის სახელმძღვანელო, სწორედ, ბენედიქტ ნიზესა და ულრიხ ვილკენის ნაშრომებზეა დაფუძნებული, ამასთანავე ჰალეს უნივერსიტეტში სწავლისას, უზნაძე სისტემატურად ესწრებოდა ჰალეს უნივერსიტეტის პროფესორის ნიზეს ლექციებს ანტიკური ქვეყნების ისტორიაში. ლიცინიუსისა და სექსტიუსის აგრარული კანონი თავიანთ ნაშრომებში განხილული აქვთ პროფესორებს ალექსანდრე წერეთელსა (წერეთელი 1957: 118) და მათე ალექსიშვილს (ალექსიშვილი 1971: 363). არც ერთ მათგანს „აგრარული რეფორმის“ ისტორიულობაში ეჭვი არ შეაქვს. ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში ლიცინიუსისა და სექსტიუსის აგრარულ კანონს ყველაზე ვრცლად ეხება პროფესორი გრანი ქავთარია. აღნიშნულ საკითხს იგი თავის ნაშრომში, „ძმები გრაკუსები“, განიხილავს. საზოგადოდ, უნდა ითქვას, რომ „აგრარული რეფორმა“ უფრო მეტად, სწორედ, გრაკუსების რეფორმატორულ საქმიანობასთან დაკავშირებულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილება. გრანი ქავთარია იზიარებს იმ მეცნიერთა შეხედულებას, რომელნიც



აგრარულ რეფორმას ეჭვქვეშ აყენებენ და გრაცხუსებამდე ხანაში რეფორმის გატარების შესაძლებლობას გამორიცხავენ (ქავთარია 1990: 35-65; Кавтaрия 1996). ბოლო პერიოდში გამოცემული ნაშრომებიდან ყურადღებას შევაჩერებთ ავტორთა კოლექტივის მიერ შედგენილ ენციკლოპედიურ ცნობარზე „დემოკრატიული ტენდენციები: ანტიკური სამყარო და საქართველო.“ ამ ნაშრომში ორ საენციკლოპედიო სტატიაში ვხვდებით ინფორმაციას ლიცინიუსისა და სექსტიუსის „აგრარული რეფორმის“ შესახებ: 1. პირველი სტატია გახლავთ „Ager Publicus“, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე საუბრისას მთლიანად ლივიუსის ცნობებს ეყრდნობა, თუმცა ასახელებს მხოლოდ ერთ რეფორმატორს გაიუს ლიცინიუს სტოლონს, ხოლო მეორე რეფორმატორი სექსტიუსი მოხსენიებული არ არის (დემოკრატიული ტენდენციები: ანტიკური სამყარო და საქართველო 2012: 92). 2. თუმცა სტატიაში „სტოლონი გაიუს ლიცინიუსი“ სექსტიუს ლატერანუსი დასახელებულია (დემოკრატიული ტენდენციები: ანტიკური სამყარო და საქართველო 2012: 299). ასევე უკრიტიკოდ აქვს მიღებული კანონის გატარების ფაქტი თეა დულარიძეს თავის სტატიაში „ეკონომიკური სტრუქტურები და ინსტიტუციები ანტიკურ სამყაროსა და საქართველოში“. ავტორი იმდენად შორს მიდის, რომ ლიცინიუსის რეფორმაში სოლონის მიერ გატარებული რეფორმის კვალსაც კი ხედავს (დულარიძე 2016: 40).

ამრიგად, მიუხედავად მთელი რიგი ნიუანსური განსხვავებებისა, აღნიშნული საკითხისადმი ძირითადად ორი შეხედულება არსებობს: ერთნი უპირობოდ იზიარებენ რა ტიტუს ლივიუსის მონათხრობს, „კანონის“ გატარებას ძვ. წ. IV საუკუნის 70-60-იან წლებში ათავსებენ და რეფორმატორებად ლიცინიუსსა და სექსტიუსს ასახელებენ, ხოლო მეორენი, საერთოდ უარყოფენ გრაცხუსებამდე, რაიმე სახით მიწის ფლობის მაქსიმუმის დაწესებას.

## არგუმენტები „აგრარული რეფორმის“ არაისტორიულობის დასამტკიცებლად

1. დაპყრობილი მიწების სიმცირე და სოციალურ-პოლიტიკური განვითარება ძვ. წ. IV საუკუნის პირველ ნახევარში. „აგრარული რეფორმის“ არაისტორიულობის მომხრეებს პირველ არგუმენტად მოჰყავთ დაპყრობილი მიწების სიმცირე, რაც, ჩვენი აზრით, საკმაოდ, მყარ არგუმენტს წარმოადგენს. ძვ. წ. IV საუკუნის დასაწყისათვის რომს ჩრდი-

ლოეთ იტალიის დაპყრობაც კი არ ჰქონდა დასრულებული, სწორედ ამის გათვალისწინებით, რთული წარმოსადგენია, რომ პატრიციუსებმა ამ პერიოდში იმდენი მიწა მიიტაცეს, რომ საჭირო გახდა მიწის ფლობის ზღვრული მაქსიმუმის დადგენა 125 ჰექტარის ოდენობით. რამდენი პატრიციუსი შეიძლება ყოფილიყო იმ პერიოდში, რომელსაც 125 ჰექტარი ან მეტი მიწა ექნებოდა პირად მფლობელობაში? თუ იქნებოდნენ, ალბათ, ძალიან მცირე რაოდენობით. კანონის ისტორიულობის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ ლაციუმის მცხოვრებთათვის მცირემიწიანობის საკითხი ყოველთვის აქტუალური იყო, ამიტომაც სავსებით არაა გამორიცხული, რომ იმ დროს ეს კანონი მიეღოთ (Утченко 1947: 155). ჩვენი აზრით, ამ სახის მსჯელობა თავიდანვე წინააღმდეგობრივ ხასიათს ატარებს, თუ მცირემიწიანობა აწუხებდათ, რაც სავსებით არაა გამორიცხული, რთული წარმოსადგენია, პლებეებს ზღვრულ ნორმად მოეთხოვათ ისეთი შთამბეჭდავი რიცხვი, როგორიც ერთ პატრიციუსზე 125 ჰექტარია, ამ შემთხვევაში ბევრად უფრო ლოგიკური იქნებოდა ზღვრულ ნორმად ნაკლები ოდენობის მიწა დაფიქსირებულიყო. ადრეული რესპუბლიკის რომის მოსახლეობა ამ მცირემიწიანობას სავსებით შეგუებული იყო. მაგალითად, ცნობილი პატრიციული გვარის წარმომადგენელი, რომის კონსული და ორგზის დიქტატორი ლუციუს კვინციუს ცინცინატი, ტიტუს ლივიუსის მიხედვით 4 იუგერ ანუ 1 ჰექტარ მიწას ფლობდა და ამ მიწასაც იგი თვითონ ამუშავებდა (Liv. Ab urbe... III, 26). შესაძლოა, ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითი ბევრად უფრო ადრეული ეპოქიდან არის მოხმობილი, თუმცა არსებითად ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მოღვაწეობის პერიოდს ბევრად უფრო მეტი საერთო აქვს ცინცინატის პერიოდთან, ვიდრე გვიანი რესპუბლიკის ხანასთან, როდესაც Ager publicus-ის საკითხი ბევრად უფრო მძაფრად დადგა რომაული საზოგადოების წინაშე. Ager publicus ანუ საზოგადო მინდვრების ინსტიტუტი, რომში დიდი ხნის განმავლობაში ყალიბდებოდა. მისი ჩამოყალიბება იწყება რომაული დაპყრობითი ომებიდან, ხოლო ჩამოყალიბებულ სახეს იტალიის მნიშვნელოვანი ნაწილის დაპყრობის შემდეგ იღებს. აღსანიშნავია, რომ „თორმეტი დაფის კანონებში“ Ager publicus-ის შესახებ ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი. Ager publicus-ის საკითხი აქტუალური ხდება II პუნიკური ომის შემდეგ და თავის ზენიტს, სწორედ გრაკხუსების ეპოქაში აღწევს. ის მეცნიერები, რომელთაც ეჭვი არ შეაქვთ კანონის ისტორიულობაში, ამტკიცებენ, რომ გრაკხუსებმა აღადგინეს ლიცინიუსისა და სექსტიუსის კანონი, თუმცა ასეთ რამეს თავად გრაკხუსები არსად ამბობენ, არადა

ამ ფაქტორს, შესაძლოა, ბევრად უფრო გაემარტივებინა კანონის გატარება, რადგანაც ის, მხოლოდ ძველის აღდგენით შემოიფარგლებოდა. გარდა ამისა, რამდენად ლოგიკურია, რომ ძვ. წ. II საუკუნის მეორე ნახევრის რომს, რომელიც მთელი ხმელთაშუა ზღვისპირეთის ბატონ-პატრონი იყო, დასჭირვებოდა ზუსტად ისეთივე კანონი, როგორიც ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრის ქალაქს, რომელიც ჩრდილოეთ იტალიასაც კი ვერ აკონტროლებდა. რა თქმა უნდა, ასეთი რამ წარმოუდგენელია. სწორედ ამიტომაც, კანონის ისტორიულობის მომხრეები ამ შეუსაბამობას, რომაული სამართლის ტრადიციული ბუნებით ხსნიან, რაც კიდევ უფრო ნაკლებად გასაზიარებელი ჩანს. ჯანფრანკო ტიბილემტა შეამჩნია ეს შეუსაბამობა და ის ცდილობს ისე წარმოადგინოს საქმე, რომ გრაკხუსებისა და ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონი სხვადასხვა ეპოქის პრობლემებზეა აგებული (Tibiletti 1970: 69), თუმცა მისი არგუმენტაცია საისტორიო წყაროებით ნაკლებადაა გამყარებული და დამაჯერებლობასაც მოკლებულია, რადგან საისტორიო წყაროები, ზუსტადაც რომ იდენტურ პრობლემებზე მიუთითებენ.

2. სოციალურ-პოლიტიკური განვითარება ძვ. წ. IV საუკუნის პირველ ნახევარში. განსახილველ საკითხზე მსჯელობისას ასევე გასათვალისწინებელია შემდეგი ფაქტორი: რამდენად აქტუალური იყო აგრარული საკითხი ძვ. წ. IV საუკუნის 70-იანი წლების რომისათვის? კითხვაზე პასუხისათვის დავიწყოთ შედარებით შორიდან. ლიცინიუსისა და სექსტიუსის რეფორმატორულ მოღვაწეობამდე 14 წლით ადრე, რომს თავს დაესხნენ გალები, ალიასთან გამართული ბრძოლის შემდეგ, როგორც პოლიბიოსი<sup>1</sup> მიუთითებს, გალებს მთელი ქალაქი დაუკავებიათ გარდა კაპიტოლიუმისა (Plb, 1, 6). საბოლოოდ, რომაელებს გალები სამწლიანი ბრძოლის შემდეგ გაუძევებიათ (ძვ. წ. 387 წელს). ტიტუს ლივიუსის მიხედვით, ამ მოვლენიდან ათი წლის თავზე, სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდიან ლიცინიუსი და სექსტიუსი. ეს იყო არასტაბილურობის პერიოდი რომში, ძვ. წ. 367 წელს კი, როგორც ლივიუსი წერს, რომს კიდევ ერთხელ დაესხნენ თავს გალები. რთული წარმოსადგენია, რომ ქალაქისთვის, რომელიც ჯერ კიდევ იშუშებდა გალების მძიმე თავდასხმის იარებს და ამის პარალელურად, თავდაცვით ბრძოლებსაც აწარმოებდა აგრარული საკითხი აგრე რიგად გააქტიურებულიყო.

3. ე. წ. „მკვდარი კაპიტალის“ საკითხი. ლიცინიუსისა და სექსტიუსის

<sup>1</sup> პოლიბიოსი ძირითადად მოგვითხრობს ძვ. წ. 220-დან ძვ. წ. 146 წლამდე რომის რესპუბლიკასა და ხმელთაშუაზღვისპირეთში მიმდინარე ამბებს (Marincola 2001: 116-120).

აგრარულ კანონზე მსჯელობისას კიდევ ერთ მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს მიწის დამუშავება. თუ პატრიციუსები „საზოგადო მინდვრების“ ისეთ რაოდენობას ისაკუთრებდნენ, რომ 125 ჰექტრიანი ზღვრის დადგენა გახდა საჭირო, მაშინ დგება საკითხი – ვინ ამუშავებდა ამ რაოდენობის მიწას? სხვა შემთხვევაში ეს მიწა „მკვდარ კაპიტალად“ იქცეოდა. თუ რა რაოდენობის მუშახელი სჭირდებოდა 500 იუგერი მიწის დამუშავებას, ამის გარკვევა შესაძლებელია მარკუს პორციუს კატონის (უფროსი) ნაშრომიდან „მიწათმოქმედების შესახებ“. კატონ უფროსის თანახმად, 240 იუგერი (60 ჰა) ზეთისხილის ბაღის დამუშავებას სჭირდებოდა 13 კაცის შრომა, ხოლო 100 იუგერი (25 ჰა) ვენახის დამუშავება მოითხოვდა 16 კაცის შრომას (Cat. De agricult. 10-11). ამრიგად, 500 იუგერი ზეთისხილის ბაღის დამუშავება მოითხოვდა 30-მდე მონის შრომას, ხოლო 500 იუგერი ვენახის დამუშავება მოითხოვდა 80 მონის შრომას. ძვ. წ. IV საუკუნის პირველ ნახევარში მონათა და ქირაზე მომუშავე გლეხთა ასეთი რაოდენობა რომში წარმოუდგენელია არსებულიყო, ამიტომაც, 500 იუგერი მიწა უსარგებლო იქნებოდა მისი მფლობელისათვის.

## დასკვნა

ამრიგად, მკითხველისთვის აშკარა შეიქნა, რომ ჩვენი არგუმენტაცია ლიცინიუსისა და სექსტიუსის აგრარული კანონის არაისტორიულობის დასამტკიცებლად ეფუძნება ოთხ ძირითად არგუმენტს: 1. პირველი გახლავთ ანტიკურ ავტორთა შეუთანხმებლობა საკითხის გარშემო; 2. დაპყრობილი მიწების სიმცირე; 3. ძვ. წ. მეოთხე საუკუნის პირველი ნახევრის რომში არსებული საგარეო და საშინაო გართულებები, რაც, ჩვენი აზრით, გამორიცხავს აგრარული კანონის აქტუალობას და 4. მუშახელის სიმცირე. ეს ფაქტორები, მეტწილად გვაფიქრებინებს, რომ ლიცინიუსისა და სექსტიუსის მიერ გატარებული „აგრარული რეფორმა“, არ წარმოადგენდა სინამდვილეს.

თუმცა აქვე საჭიროა ავხსნათ, თუ საიდან გაჩნდა ანტიკურ საისტორიო ტრადიციაში ეს „აგრარული რეფორმა“. ძვ. წ. IV საუკუნე ეს ის პერიოდია, როდესაც პლებეები ერთი მეორეზე მიყოლებით აღწევნენ მნიშვნელოვან წარმატებებს, კერძოდ, ამ პერიოდში შემოიღეს, რომ ერთი კონსული, აუცილებლად, პლებეი ყოფილიყო, ლიცინიუსისა და სექსტიუსის რეფორმების შედეგად პლებეებისათვის მისაწვდომი გახდა დიქ-

ტატორის, პრეტორის, ცენზორის მაგისტრატურები, მოგვიანებით გაუქმდა სავალო კაბალა, ხოლო აპიუს კლავდიუსის რეფორმით, საერთოდ, სენატში შესვლის უფლება ლიბერტინთა შვილებმაც მიიღეს. პლებების უფლებებისათვის მებრძოლთა შორის ყველაზე კოლორიტული ფიგურა გაიუს ლიცინიუს სტოლონია, რომელიც თავადაც პლებური გვარიდან იყო, როგორც ჩანს, ანტიკურმა საისტორიო ტრადიციამ და უპირველეს ყოვლისა, ტიტუს ლივიუსმა, ძვ. წ. მეოთხე საუკუნეში პლებების მიერ მიღწეულ წარმატებებს კიდევ ერთი, კერძოდ, „საზოგადო მინდვრის“ ოკუპაციის ზღვრული ნორმის შემოღებაც მიაწერა, თან ამ ისტორიას დაემატა ისიც, რომ სტოლონს თურმე თვითონვე დაურღვევია ეს კანონი, რადგან იგი 1000 იუგერ მიწას ფლობდა. ეს კი საერთოდ „ფანტასტიკის სფეროს“ განეკუთვნება, რომ ძვ. წ. IV საუკუნის პირველ ნახევარში სტოლონი ფლობდა 250 ჰექტარ მიწას და ამასთანავე, ცხადია, მას ეს მიწა სათანადოდაც უნდა დაემუშავებინა. ამ აზრს კიდევ უფრო მეტად გვიმყარებს ჩვენ მიერ ზემოთ მოხმობილი მარკუს კლუვიუს რუფუსის ცნობა, რომელიც პლუტარქესთანაა დაცული. ამ ცნობაში ავტორს სტოლონი პირველი პუნიკური ომის ეპოქაში ჰყავს მოხსენიებული კონსულად და სწორედ, იმ კონსულის ნაცვლად, რომელიც პლებური წარმოშობისა იყო, ვგულისხმობთ ალალუს ატილიუს კალატინუსს. აშკარაა, რომ პლებების უფლებებისათვის ყველაზე წარმატებულად მებრძოლ სტოლონს სხვა „გამარჯვებაც“ მიაწერეს. თუ ზემოთ განხილული „კანონის“ გატარებას ძვ. წ. IV საუკუნეში მოვათავსებთ, ყველაზე ლოგიკური იქნებოდა გაგვეთვალისწინებინა კოლუმელას ცნობა, სადაც იგი 50 იუგერიან (12,5 ჰა) ზღვრულ ნორმაზე საუბრობს, თუმცა როგორც აღვნიშნეთ, თავად კოლუმელას პატარა ცნობაშიც ურთიერთგამომრიცხავი ფაქტორები იყრის თავს.

ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ იმ ისტორიკოსთა შეხედულებას, რომლებიც მიწის ფლობის ზღვრული მაქსიმუმის დაწესებას გრაკხუსების „ნოვაციად“ თვლიან. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ძვ. წ. IV საუკუნეში გატარებული „აგრარული რეფორმა“ სინამდვილეს არ უნდა შეესაბამებოდეს, ეს კი ხელშესახებად გამოიკვეთა ჯერ ანტიკური წყაროების ერთმანეთთან შედარებით, ხოლო შემდეგ ამ წყაროების შესაბამის პოლიტიკურ და სოციალურ კონიუნქტურასთან შეპირისპირებით.

## გამოყენებული ლიტერატურის ნუსხა:

- ▶ ალექსიშვილი 1971: ალექსიშვილი მათე, მონობა ანტიკურ ქვეყნებში, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1971;
- ▶ დემოკრატიული ტენდენციები: ანტიკური სამყარო და საქართველო 2012: დემოკრატიული ტენდენციები: ანტიკური სამყარო და საქართველო, შემდგენლები: ქეთევან გარდაფხაძე, ლევან გორდუზიანი, თეა დულარიძე, თამარ თახნიშვილი, ქეთევან ნადარეიშვილი, მანანა ფხაკაძე, რედ. ქეთევან აბესაძე, თბილისი: პროგრამა „ლოგოსი“, 2012;
- ▶ დულარიძე 2016: დულარიძე თეა, ეკონომიკური სტრუქტურები და ინსტიტუტები ანტიკურ სამყაროსა და საქართველოში, ჟურნ. „Naec.ge“, მარტი, 2016, გვ. 38-45;
- ▶ პლუტარქე 1957: პლუტარქე, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები I, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკაკი ურუშაძემ, თბილისი: სახელგამი, 1957;
- ▶ პლუტარქე 1987: პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები II, ძველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო აკაკი ურუშაძემ, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1987;
- ▶ უზნაძე 1920: უზნაძე დიმიტრი, ძველი ისტორია სისტემატიური კურსი. წ. II რომის ისტორია, თბილისი, სტამბა ბარ. კილაძისა, 1920;
- ▶ ქავთარია 1990: ქავთარია გრანი, ძმები გრაკხუსები, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1990;
- ▶ წერეთელი 1957: წერეთელი ალექსანდრე, ძველი რომი ტ. 1, თბილისი: სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა, 1957;
- ▶ Fustel De Coulanges 1955: Fustel De Coulanges Numa Denis, The Ancient City, Garden city, New York, A DOUBLEDAY ANCHOR BOOK, 1955;
- ▶ Marincola 2001: Marincola John, Greek Historians, Oxford: Oxford University Press, 2001;
- ▶ Plutarch 1962: Plutarch, Moralia IV The Roman Questions, ancient greek text with an english translation by Frank Cole Babbitt, THE LOEB CLASSICAL LIBRARY, London: Harvard University Press, MCMLXII (1962);
- ▶ Tibiletti 1970: Tibiletti Gianfranco, The relationship Between the Licinian-Sextian Law of 367 and Tiberius' Law of 133, Tiberius Gracchus. Destroyer or Reformer of the Republic? Edited with an introduction by John M. Riddle, Lexington, Massachusetts, 1970;
- ▶ Niese 1888: Niese Benedictus, Das Sogenannte Licinisch-Sextische Ackergesetz, ჟურნ. HERMES, ტ. XXIII, 1888. გვ. 410-423;
- ▶ Виппер 1908: Виппер Роберт, Очерки истории римской империи, Москва: скл. изд. в кн. маг. В. С. Спиридонова и А. М. Михайлова,

- 1908;
- Вебер 2001: Вебер Макс, Аграрная история древнего мира, Пер. с нем. Под ред. Д. Петрушевского, Москва: КАНОН-ПРЕСС-Ц, 2001;
  - Заборовский 1978: Заборовский Я., Закон Лициния-Секстия De Modo Agrarorum (попытка интерпретации), Вестник Древней истории №3, 1978. გვ. 10-19;
  - Кавтария 1996: Кавтария Грани, Об аграрном законе Лициния и Секстия, Тб.: Мериდიани, 1996.;
  - Моммзен 2001: Моммзен Теодор, История Рима т. 1 книга 1, 2 До битвы при Пидне, Москва: „ФОЛИО“, 2001;
  - Нечай 1970: Нечай Федор, Патриции и Плебей в ранний период Рима, Вопросы истории древнего мира и средних веков, сб. статей, Минск, 1970;
  - Низе 1910: Низе Бенедикт, Очерки римской истории и источниковедения, Пер. с 4-го немецкого издания, С-П., Типография т-ва „Общественная Польза“, 1910;
  - Утченко 1947: Утченко Сергей, Закон Лициния-Секстия De Modo Agrorum и его значение для истории аграрных отношений раннего рима, Известия Академии Наук СССР, Серия истории и философии т.4, №2, 1947, გვ. 153-162.

#### ძველ ბერძნული და ლათინური ძეგლები:

- Cat. De agricult.10-11: [https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Cato/De\\_Agricultura/A\\*.html#10](https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Cato/De_Agricultura/A*.html#10) (27.XI.2022);
- Col. Res rust. 1.3.11: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0504%3Abook%3D1%3Achapter%3D3%3Asection%3D11> (27.XI. 2022);
- Cic. De leg. agr. 2,8,21: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0013%3Atext%3DAgr.%3ASpeech%3D2%3Achapter%3D8%3Asection%3D21> (27.XI.2022);
- App. BC, 1,1,8: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0231%3Abook%3D1%3Achapter%3D1%3Asection%3D8> (27.XI.2022);
- Gell. Noctes Atticae, 6,3,37: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0071%3Abook%3D6%3Achapter%3D3%3Asection%3D37> (27.XI. 2022);
- Plut. Cam. 42, 5: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0086%3Achapter%3D42%3Asection%3D5> (27. XI.2022);
- Plut. Cam. 39, 5: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0086%3Achapter%3D39%3Asection%3D5> (27. XI.2022);
- Plut. Cam. 39, 1: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0086%3Achapter%3D39%3Asection%3D1> (27.XI.

- 2022);
- ▶ Plut. Tib. 8, 1-2: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0127%3Achapter%3D8%3Asection%3D1> (27. XI.2022);
  - ▶ Liv. Ab Urbe... VI, 35: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.6.shtml#35> (27.XI.2022).

**Zaza Karchava**

MA Program in Ancient Languages and Civilizations  
Faculty of Humanities, TSU

## **„AGRARIAN LAW“ OF LICINIUS AND SEXTIUS (SUMMARY)**

The „leges Liciniae Sextiae“ are a small set of four Roman legislative acts introduced in 367 B. C. to regulate several matters. They take their name from their proponents, tribunes of the plebeians Licinius Stolo and Sextius Lateranus. Livy calls them rogatio – though he does refer to them at times as lex – as the plebeian assembly did not have the power to enact leges (laws) at the time. These laws provided for a limit on the interest rate of loans and a restriction on private ownership of land. The law sought to establish a means of regulating the exploitation of the land seized by Rome from defeated enemy populations.

There are numerous sources that discuss this law. In addition to Livy, Varro, Dionysius of Halicarnassus, Valerius Maximus, Velleius Paterculus, Columella, Pliny the Elder, Plutarch, and Gellius all have commented on it. More uncertain is whether the data provided by Cato the Elder and Appian refer to this law or to a subsequent one.

With regard to the law in question, there is a divide between modern scholars who deny its historical accuracy and those who support its authenticity, thus rejecting only the information according to which the limit for agrarian possession was set at 500 iugera, a limit considered anachronistic for the 4th century B.C.

We fully share the opinion of those historians who consider the establishment of the maximum land ownership as a „novation“ of the Gracchus. Taking into account all this, The „agrarian reform“ carried out in



the 4th century B. C. should not correspond to reality, and this was tangibly revealed first by comparing the ancient sources with each other, and then by contrasting these ancient sources with the corresponding political and social conjuncture.

**გიორგი ბარნაბიშვილი**

ისტორიის საბაკალავრო პროგრამა  
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, თსუ

## **აღმოსავლური კულტების შესწავლის საკითხისთვის რომის იმპერიაში (მითრა)**

**საკვანძო სიტყვები:** რომის იმპერია, რელიგიური სინკრეტიზმი, ღვთაება მითრა

**Keywords:** Roman Empire, Religious Syncretism, Deity Mithras

ანტიკურობა, მსოფლიოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი პერიოდია, რომელიც ძველი საბერძნეთისა და რომის ისტორიასა და კულტურას მოიცავს. აღსანიშნავია, რომ იგი წარმოადგენს თანამედროვე დასავლური კულტურის საწყისს, რაშიც გადამწყვეტი მნიშვნელობა რელიგიას ენიჭება. ალექსანდრე დიდის (Μέγας Αλέξανδρος) პერიოდიდან მოყოლებული, ადგილი აქვს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ცივილიზაციების შეერთება-შერწყმას, რაც მისი გარდაცვალების შემდეგ ჩამოყალიბებულ დიოდოხოსების (Διόδοχοις) სახელმწიფოებში გაგრძელდა. სინკრეტიზაციის პროცესმა ელინისტურ სახელმწიფოებში შეუქცევადი ხასიათი მიიღო. „საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სინკრეტიზმის პროცესი პოლითეისტური რელიგიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს თვისებას წარმოადგენს“ (მშვილდაძე 2005: 32), რაც გამომჟღავნდა ჯერ ბერძნული და აღმოსავლური კულტების, შემდეგ კი რომაული და აღმოსავლური კულტების სინკრეტიზაციით. მაგალითად, პტოლემეაიოსების ეგვიპტეში ერთმანეთს შეერწყა ადილობრივი ეგვიპტური კულტი ისიდა (Ίσις) და ბერძნული დემეტრე (Δημήτηρ), ჯერ კიდევ ჰეროდოტე (Ἡρόδοτος. ძვ. წ. V საუკუნე) წერდა, რომ ეგვიპტელების ისიდი (ისიდა) ელინთა ენაზე დემეტრეა (ჰეროდოტე 1975: 141). ასევე საყურადღებოა ეგვიპტური სერაპისისა (Serapis) და რომაული იუპიტერის (Iupiter) შე-